

نقش نما و جداره‌ها در منظر شهری با تأکید بر زیبایی‌شناسی محیط

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۵/۱۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۲۰

کد مقاله: ۱۶۵۱۳

محمدمسعود غیابی^۱

چکیده

رشد سریع پدیده شهرنشینی در دهه‌های اخیر به ویژه در کشورهای در حال توسعه مناظر شهری را به شدت تحت تأثیر قرار داده است و منظر شهری را در معرض تهدید قرار داده است. شهرهایی که امروزه به دلیل گستردگی و پیچیدگی نیازها و بکارگیری راه‌حل‌های نامانوس به فرمی نازیبا آراسته گشته و نابسامانی و آشفتگی حاکم شده بر منظر شهرها را به مرز آزار دهنده‌ای رسانده است. تحقیق حاضر با روش توصیفی-تحلیلی انجام گرفته به این ترتیب در ابتدا به تعریف منظر شهری و نظریات آن پرداخته و سپس به مسئله نما و جداره شهری و زیبایی‌شناسی شهری پرداخته است. بررسی‌ها نشان داد منظر شهری تا حدود زیادی تحت تأثیر نما و جداره شهری می‌باشد، در واقع نمای ساختمان و جداره‌های شهری را می‌توان نقطه تلاقی معماری و طراحی شهری دانست. نما و جداره شهری در صورتی که دارای ارزش‌های بصری هماهنگ با محیط و بستر باشد و واجد ارزش‌های زیبایی‌شناسانه باشد باعث ارتقای منظر شهری خواهد شد. شاخص‌های زیبایی‌شناسی در جداره‌ها شامل دو دسته عینی (خط آسمان، خط زمین، خط ساختمان، زمینه جداره، کنترل ارتفاع، کنسول و ...) و ذهنی (همجواری، تداوم، تناسب، سادگی و تقارن، رنگ، فرم، نظم و ...) بود.

واژگان کلیدی: نما، جداره شهری، منظر شهری، زیبایی‌شناسی.

۱- کارشناسی ارشد معماری منظر دانشگاه آزاد واحد تهران جنوب (mohamadmasoudghiabi@gmail.com)

امروزه سکونت‌گاه‌های شهری اصلی‌ترین زیست‌گاه بشر تلقی می‌شوند که به تدریج جایگاه برجسته‌ای در نظام فعالیت و سکونت یافته‌اند. در این میان محیط شهری عرصه‌ای عینی و ملموس محسوب می‌شود که تجلی دهنده کنش‌ها و باورهای نسل ساکن در شهرها است، ارزش‌هایی که به مرور هویت می‌یابد، دگرگون می‌شوند و در تغییرات خود ساکنان را هم تحت تأثیر قرار می‌دهند (رفعیان و همکاران، ۱۳۹۳: ۳). دیدگاه منظرشهری در ارتباط انسان و محیط در استفاده از فضاهای بیرونی، ناشی از پایگاه فلسفی و دکترین حاصل از شکستن نگاه کلاسیک علمی به انسان و هستی است. از سوی دیگر، برای ارتقای کیفیت شهر، تخصص‌های مختلفی در این حوزه، دخیل هستند و تصور بیشتر آنها بر پایه جهان دو قطبی دکارت بنا شده است. این امر سبب می‌شود که برای دخالت در شهر تنها ابعاد کالبدی آن در نظر گرفته شود و از جنبه‌های اجتماعی و معنایی آن غفلت شود. نظریه منظرشهری که این جهان دو قطبی را در هم می‌شکند، از دریچه‌ای دیگر به شهر می‌نگرد و آن را موجودی مستقل از زمان و مکان نمی‌پندارد که تنها در ابعاد مورفولوژیک معنا شود؛ بلکه شهر را موجودی پویا و در حال حرکت می‌بیند که تغییر می‌کند و با خود، دامنه فرهنگ، جامعه و نگاه انسان را نیز تغییر می‌دهد. شهر در نگاه امروز، تنها در کالبد خلاصه نمی‌شود؛ بلکه روحی را درون خود در جریان دارد که همزمان و توأمان حاصل تعاملات اجتماعی و حیات مدنی در فیزیک و کالبد شهر است. به طور کلی منظر شهری تلفیق سه گانه‌ای از منظر عینی شهر، منظر ذهنی شهر و منظر عاطفی شهر است که مبنای رفتار قرار می‌گیرد (گلکار، ۱۳۸۵: ۳۸).

در طراحی و توسعه شهری، بعد کالبدی-زیبایی شناختی فضای شهرها جزو مهمترین کیفیت‌ها به حساب می‌آید، که هدف از مطرح کردن آن ایجاد حس خوشایندی و لذت بخش بودن در محیط شهری است. در این میان، کالبد و جداره خیابانها و میدانهای شهری از مهمترین ابعاد طراحی مؤثر بر زیبایی شناسی سیما و منظر شهری هستند که به دلیل تأثیرگذاری مستقیم بر ادراک و ذهنیت شهروندان، همواره کانون توجه توسعه دهندگان شهرها بوده‌اند. یکی از مهمترین مسائلی که امروزه نظر معماران، برنامه‌ریزان و طراحان شهری را به خود جلب کرده، مسئله لزوم ارتقای کیفیت بدنه‌های شهری در چهارچوب مولفه‌های بصری - زیبایی شناختی است (پورجعفر، تقوایی و صدقی، ۱۳۸۸: ۶۶). زیبایی به عنوان یک واژه فراگیر هم برای درک آثار هنری به کار می‌رود و هم برای درک محیط. به بیان دیگر، به نظر می‌رسد طراحان، معماران، شهرسازان علاوه بر آن که می‌باید از مباحث زیبا شناسی اشیاء و آثار آگاه باشند باید بدانند که زیباشناسی محیطی یعنی زیبایی آنچه ایشان مشغول خلق و ساخت آن اند (شاهچراغی، ۱۳۹۴: ۲۲۵-۲۲۶). جداره‌ها و نماهای شهری از مهمترین عناصر منظر شهری محسوب شده و توجه به این موضوع می‌تواند از بسیاری جهات به مانند افزایش کیفیت دیداری شهر، مثر ثمر واقع شود موضوع نمای شهری، از موضوعات مهم و اساسی مورد توجه طراحان شهری، معماران و حرفه‌مندان از یک سو و از سوی دیگر نهادهای اجرایی درگیر با مسائل شهری است. چراکه نماد هویت بصری و ویتترین شهری است که در وهله اول به دید ناظران فضا می‌آید، بنابراین به نظر می‌رسد باید تدابیری در ساماندهی نما و منظر شهری صورت پذیرد (محمدی، ۱۳۹۵: ۱۱).

عدم هماهنگی نماها و جداره‌های شهری، پس از سال‌ها بی‌توجهی به معضلی بزرگ تبدیل شده است. شهروندان همانند فرد ساکن در کنار بزرگراه که به مرور زمان نسبت به فرکانس صدای بزرگ راه کر می‌شوند، نسبت به نازیبایی‌های فضای اطراف بی تفاوت شده و دیگر از فضای محیط اطراف خود لذت نمی‌برند، بنابراین به منظور ارتقای کیفیت محیط شهری باید به زیبایی شناسی جداره‌های شهری پرداخت. روند تغییر شکل شهرها به صورت مداوم و پیوسته است، لذا به یک مدیریت دائمی و پویا نیازمند است که بتواند همگام با تغییرات مختلف شهرها را با کیفیت نگه دارد. در این میان **منظر شهری** از کلیدی ترین موضوعات تأثیرگذار بر خوشایندی و احساس رضایت از مکان و شهر برای شهروندان است به نحوی که سرمایه گذاری برای اجرایی نمودن ضابطه‌های آن تأثیر عمیقی بر رضایتمندی مردم علی‌رغم وجود تفاوت‌های فردی بین آن‌ها و وجود سلاقی مختلف و همچنین در ارتقا کیفی فضاهای شهری خواهد داشت. منظرشهری از مولفه‌ها و متغیرهای زیادی متأثر می‌باشد. یکی از مهم‌ترین این عوامل زیبایی نماها و جداره‌های شهری می‌باشد. بنابراین استفاده از عناصر زیبایی شناسانه در طراحی جداره‌های شهری این امکان را فراهم می‌کند که محیط و منظر شهری منطبق بر نیاز و فرهنگ استفاده کنندگان، طراحی شود و منجر به ارتقاء کیفیت محیط شهری شود. بنابراین این پژوهش با هدف بررسی نقش نما و جداره‌ها در منظر شهری با تأکید بر زیبایی شناسی انجام گرفته است.

۲- ضرورت و اهمیت تحقیق

اگرچه کیفیت‌های بصری - زیبایی شناختی همواره از موضوعات مهم برای معماران، شهرسازان، معماران منظر و توسعه دهندگان شهرها بوده است، در دهه‌های اخیر، رشد سریع پدیده شهرنشینی، به ویژه در کشورهای درحال توسعه، عدم دخالت شهروندان در امر طراحی و نادیده انگاشتن انسان و تمایلات وی در امر طراحی و رواج فرهنگ بساز- بفروشی، چشم اندازهای شهری را به شدت توسعه و تغییر داده است. در این راستا، انسان در ساختار چشم انداز بصری شهر، نه تنها از طریق فعالیت‌های خود بر منظر شهری تأثیر می‌گذارد، بلکه رفتار و درک ذهنی وی نیز از طریق تماس با منظر شهری، از آن تأثیر می‌پذیرد (قره بگلو

و همکاران، ۱۳۹۵). این در حالی است که، با روند روبه رشد شهرنشینی و سرعت تغییرات، آنچه امروز در ساختار شهرها بیش از هر چیز در معرض تهدید قرار دارد منظر شهری است که باعث تنزل کیفیت محیط شهری می شود.

موضوع نمای شهری، از موضوعات مهم و اساسی مورد توجه طراحان شهری، معماران و حرفه مندان از یک سو و از سوی دیگر نهادهای اجرایی درگیر با مسائل شهری است، چراکه نماد هویت بصری و ویرترین شهری است که در وهله اول به دید ناظران فضا می آید، بنابراین به نظر می رسد باید تدابیری در ساماندهی نما و منظر شهری صورت پذیرد. بررسی ها نشان می دهد، در فرایند ادراک محیط از میان حواس، بینایی بیشترین تأثیر را در ادراک محیطی ایفا می کند (محمدی، ۱۳۹۵: ۱۱). در ایران نیز به دنبال افزایش شهرنشینی و سرعت بالای تغییرات در بافت های شهری به دلایل مختلف، کیفیت محیط در نواحی شهری به شدت تنزل یافته است. با توجه به این که شهرهای کوچک دارای ویژگی ها و جداره های شهری خاص خود هستند ارزیابی و سنجش وضعیت کیفی این محیطها که در میزان رضایتمندی از آنها تجلی می یابد، دارای ضرورت و اهمیت بالایی می باشد.

روش تحقیق

پژوهش حاضر توصیفی - تحلیلی و با تکیه بر اسناد و مطالعات کتابخانه ای صورت گرفته است. به این ترتیب که با مطالعه متون و منابع به بررسی ادبیات تحقیق پرداختیم و نظریات مربوط به منظر شهری، زیبایی شناسی و نماها و جداره های شهری جمع آوری شد. در نهایت با تأکید بر زیبایی شناسی از میان مولفه های کالبدی منظر شهری، جداره شهری تحلیل گردید.

۳- ادبیات تحقیق

۳-۱- منظر شهری

منظر شهری، هنر یکپارچه کردن بصری و ساختاری مجموعه ساختمان ها، خیابان ها و مکان هایی است که محیط شهری را می سازند (کالن، ۱۳۷۷: ۱۵). به بیان دیگر، منظر فضای شهری همه اطلاعات موجود از فضا است که توسط حواس قابل دریافت است و در فرایند ادراک پردازش می گردد. این اطلاعات شامل فرم، عملکرد و معنای فضا و بخشی از کل شهر است که ناظر آن را دریافت می کند (پاکزاد، ۱۳۸۵: ۶۲). منظر شهری، فهم شهروندان از شهر است که به واسطه ادراک نماهای آن و تداعی معانی مرتبط با آنها (ابعاد ذهنی و خاطره ای) صورت می گیرد. اهداف سه گانه منظر شهری عبارتند از: زیبایی شناختی، فرهنگی هویتی و عملکردی (منصوری، ۱۳۸۴).

لینچ در سال ۱۹۶۱، مفهوم تصور ذهنی شهر را با انتشار کتابی با عنوان سیمای ذهنی شهر ارائه نمود. لینچ در این کتاب ابعاد ذهنی منظر شهری را مطرح کرد، بدین ترتیب اگر کالن بیشتر بر ابعاد عینی منظر تأکید داشت، لینچ ابعاد ذهنی را مورد بررسی قرار داد (لینچ، ۱۳۷۳). لینچ سه عامل ادراکی، فیزیکی و عملکردی را در منظر شهری با اهمیت می داند (رضازاده، ۱۳۸۶: ۲۳).

وی برای مطالعه تصویر ذهنی شهر هر محیط شهری را شامل سه جزء می داند: هویت، ساختار و معنی. منظر عمومی شهر (خیابان ها، پارک ها، میدا، حاشیه رودخانه ها و ...) شامل دو دسته عوامل عینی و ذهنی هستند. عوامل عینی دربردارنده مجموعه عوامل طبیعی و مصنوعی مانند فرم ابنیه، جداره های شهری و طبیعی، تجهیزات شهری، فضاهای باز و پوشش های طبیعی هستند. عوامل ذهنی نیز شامل رویدادهای فرهنگی، حوادث تاریخی، خاطرات، روابط، تعاملات انسانی و رویدادهای فردی - جمعی هستند (فیضی، ۱۳۸۹: ۱۵). منظر عمومی شهر را می توان حاصل کنش متقابل سه مولفه مهم یعنی محیط ساخته شده، محیط طبیعی و محیط انسانی دانست که در دو دسته عوامل عینی و ذهنی شکل می گیرند (فیضی، ۱۳۸۹: ۶).

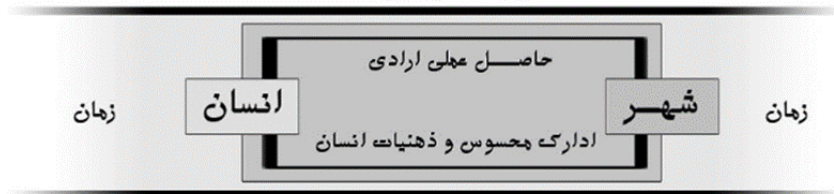
نمودار ۱. عوامل و مولفه های تشکیل دهنده منظر شهری (فیضی، ۱۳۸۹).

طبق تعاریف محققان و اندیشمندان این حوزه می توان ابعاد منظر شهری را طبق جدول ۱ زیر دسته بندی کرد. منظر شهری، ماهیتی است که به واسطه فعالیت های انسانی و همراه شدن آن با کالبد در طول تاریخ پدید می آید و در ذهن شهروندان تفسیر می شود؛ این ابعاد ذهنی ممکن است فردی و یا جمعی باشند. منظر شهری در آغاز امری عینی است که به واسطه کیفیت ظهور عوامل فیزیکی شهر موجودیت می یابد و به سبب گذشت زمان و تکرار شدن، به عنصر مشترک پیوند دهنده افراد جامعه بدل می گردد. از آنجا که منظر شهری، کالبد و کیفیت شهر را توأمان در بر می گیرد، می توان ادعا نمود که ادراک شهر همان تفسیر منظر شهری است. اگر چه منظر شهری در ابتدا از طریق کالبد و احساسات درک می شود، اما آنچه بدان معنا می بخشد، ذهنیت شهروند است. منظر شهری نه خاطرات صرف است (غیر محسوس_ذهنی) و نه کالبد صرف (محسوس_عینی). پدیده ای است که از تعامل این دو در شهر حاصل می شود، پدیده ای عینی ذهنی.

جدول ۱- ابعاد مفهومی منظر شهری از دیدگاه نظریه پردازان مختلف

اندیشمندان	ابعاد منظر شهری مطرح شده
لینچ، ۱۹۶۰	ادراکی، فیزیکی، عملکردی
کالن، ۱۹۶۱	بصری و ساختاری
شریفیان ثانی، ۲۰۰۱	عوامل طبیعی، عوامل مصنوعی
پاکزاد، ۲۰۰۵	فرم، عملکرد، معنا
گلکار، ۲۰۰۶	عوامل عینی، عوامل ذهنی و عوامل عاطفی
محمودی، ۲۰۰۶	پایداری، هویت، زیبایی، وحدت
عبدالله خان، ۲۰۰۶	بصری، کالبدی، فضایی، فعالیتی، هویتی، محیطی
رضازاده، ۲۰۰۷	بصری، عملکردی، معنایی
بهبزادفر، ۲۰۰۸	عوامل کالبدی، عوامل غیر کالبدی، عوامل انسانی
منصوری، ۲۰۰۹	زیبایی شناختی، فرهنگی، عملکردی، هویتی
فرهودی و تیموری، ۲۰۱۰	عوامل طبیعی و عوامل مصنوعی
کیانی و سرداری، ۲۰۱۱	کالبدی، بصری، فرهنگی
فیضی و اسدپور، ۲۰۱۳	عینی (عوامل طبیعی و مصنوع)، ذهنی (رویدادهای فرهنگی، حوادث، خاطرات، تعاملات انسانی)

پدیده منظر شهری

پدیده عینی - ذهنی

نمودار ۲. منظر شهری پدید های عینی_ذهنی (Atashinbar, 2009)

جدول ۲- مؤلفه ها، معیارهای زیبایی شناسی منظر شهر(وحدت و همکاران، ۱۳۹۴)

مؤلفه ها	معیارها		شاخص ها
بصری - زیبایی شناختی	عینی	بصری	هنرهای خیابانی و تجسمی نظیر گرافیک، دیوارنگاریها و تبلیغات شهری، مصالح، فرم، رنگ، محصوریت و تناسبات اجزای نما، تعادل و تقارن در بنا، خط آسمان و خط نما، وحدت و یکپارچگی فضایی
			عناصر مصنوع
	کالبدی	عناصر طبیعی	پوشش گیاهی و فضاهای سبز، درختکاری، استفاده از عنصر آب
	ذهنی		آرامش، انبساط خاطر، خلاقیت، معنی داری، جذابیت

۳-۲- نما و جداره شهری

نما یا جداره شهری یکی از وجوه مورد توجه در بررسی منظر شهری است. نما در لغت نامه دهخدا به معنای صورت ظاهری هر چیزی است و آنچه در معرض دید و برابر چشم است یا آنچه از بیرون سوی دیده می شود (دهخدا، ۱۳۸۹). موضوع نمای شهری، از موضوعات مهم و اساسی مورد توجه طراحان شهری، معماران و حرفه مندان از یک سو و از سوی دیگر نهادهای اجرایی درگیر با مسائل شهری است، چراکه نماد هویت بصری و ویتترین شهری است که در وهله اول به دید ناظران فضا می آید، بنابراین به نظر می رسد باید تدابیری در ساماندهی نما و منظر شهری صورت پذیرد. بررسی ها نشان می دهد، در فرایند ادراک محیط از میان حواس، بینایی بیشترین تأثیر را در ادراک محیطی ایفا می کند (محمدی، ۱۳۹۵: ۱۱). نمای شهری که بتواند تصویر مناسبی از خود به جای بگذارد، می تواند نقش اجتماعی هم داشته باشد، چرا که به مردم کمک می کند، بدانند در کجا هستند و در نتیجه محیط را خوانده، به نحو مطلوب تری فعالیت هایشان را تنظیم کنند و حتی می تواند خاطرات جمعی و ارتباطات گروهی را افزایش دهد (حبیب، ۱۳۸۵: ۵۳).

جدول ۳- شناسایی عناصر نما در دیدگاه نظریه پردازان مختلف (محمدی، مریم، ۱۳۹۵: ۲۲).

نظریه پرداز	عناصر نما	اصول طراحی نما
-------------	-----------	----------------

کریر (۱۹۹۲)	پنجره ها، در، سایه بان و سطح مسقف، وزن های عمودی و افقی، مصالح، رنگ و عناصر تزئینی	تناسبات، هماهنگی، پیوستگی شکل‌های نما
لینچ (۱۳۷۳)	عناصر مرتبط با فرم	تهییج، تنوع، قابلیت شناسایی، خاطره انگیزی، سرزندگی، هویت، تصویرپذیری، خوانایی، انعطاف پذیری، سادگی، وضوح، چیرگی بخشی از فرم، تطابق با محیط، معناداری، آموزندگی
هدمن و یازوسکی (۱۹۸۴)	اندازه قطعات، ارتفاع بنا، نوع مصالح، عناصر معماری، خط افقی، شکل سقف، عقب نشستگی جداره، پیش آمدگی پنجره‌ها و عقب نشستگی ورودی، بازشوها، زده، تزئینات	پیچیدگی و تنوع، ایجاد هویت ترکیبی، هماهنگی هندسی، ایجاد وزن و تکرارهای بصری، تناسبات، ریتم، ایجاد هماهنگی، یکپارچگی با زمینه کالبدی و طبیعی، استفاده مناسب از اشکال نمادین، حظ بصری و لذت روحی روانی
پاکزاد (۱۳۸۲)	فرم، مصالح و رنگ، الحاقات، خط بام، خطوط نما، بازشوها، جلو نشستگی و عقب نشستگی خط بام و...	شاخص نمودن، تنوع، هماهنگی، ایجاد ضرب آهنگ، تداوم بدنه
توسلی (۱۳۷۶)	عناصر مرتبط با فرم	نظم، وحدت و ترکیب، مقیاس، تناسب و هماهنگی، سادگی، وجود عنصر نشانه، تعادل، مجاورت، هماهنگی، تقارن، تداوم و پیوستگی فضایی، محصوریت، تباین و قلمرو
صفا منش (۱۳۷۳)	تعداد طبقات، جزز، قاب، پنجره، کتیبه، بالکن، پیشانی و سقف	تقارن، ریتم، نظم، سلسل هم‌رانب، تنوع و پیچیدگی

۳-۳- زیبایی شناسی در محیط شهری

تا پیش از قرن هفدهم میلادی، موضوعی به نام زیبایی به طور مستقل وجود نداشت. آنچه در جست و جوی آن بودند، کمال، حقیقت و رسیدن به حداکثر توان و کارایی هر چیز بوده است. به عبارت دیگر وقتی سعی می کردند شئی یا پدیده ای را به بهترین نحو به وجود آورند، خود به خود زیبا هم بوده است (طاهباز، ۱۳۸۳: ۷۵). افلاطون زیبایی را بر دو نوع می‌داند: طبیعی و هندسی. زیبایی طبیعی نسبی و زیبایی هندسی مطلق است. وی معتقد است که هر آنچه را که ما زیبا می بینیم، سایه‌ای است از زیبایی‌های بالا (گروتز، ۱۳۸۶). کانت بیان می‌دارد این تنها سلیقه است که زیبا را از نازیبا مشخص می‌کند. زیبا به طور کلی آن چیزی است که محسوسات ما را در جمع به صورتی هماهنگ دریاورد. بر این اساس باید درک زیبایی بدون تفکر انجام شود. آن چیزی زیباست که از نظر همه زیبا باشد (همان).

زیبایی به عنوان یک واژه فراگیر هم برای درک آثار هنری به کار می‌رود و هم برای درک محیط به بیان دیگر، به نظر می‌رسد طراحان، معماران، شهرسازان علاوه بر آن که می‌باید از مباحث زیبا شناسی اشیاء و آثار آگاه باشند باید بدانند که زیباشناسی محیطی یعنی زیبایی آنچه ایشان مشغول خلق و ساخت آن اند، در عین این که با زیبا شناسی هنرهای انتزاعی ارتباط دارد اما متفاوت و متمایز از آن است (شاهچراغی، ۱۳۹۴: ۲۲۵). از اواخر دهه ۷۰ میلادی، با مطرح شدن نقش معماران، طراحان شهری و معماران منظر در حل معضلات و مشکلات زیبایی شناسی شهری، مسئله زیبایی شناسی معماری و منظر شهری به یکی از اساسی‌ترین مسائل تبدیل شد.

واژه "زیباشناسی" (استتیک) ریشه یونانی داشته و به معنای دریافت است. هدف زیباشناسی این است که چگونه محیط اطراف و جایگاه شخص در محیط اطراف را به معنای واقعی درک کند (گروتز، ۱۳۸۶: ۳۵). زیبایی شناسی به طور عام اصطلاحی مربوط به شناخت و درک مفاهیم زیبایی است (نقی زاده، ۱۳۸۹: ۱۴۲). گرایش به زیبایی نشان می‌دهد که همزمان با شکوفایی فرهنگ، نظم و قاعده ای به وجود آمد که هدف آن ایجاد تفاوت میان انتظارات شخصی و عمومی بود (همان: ۱۹).

در طراحی و توسعه شهری، بعد کالبدی-زیبایی شناختی فضای شهرها جزو مهمترین کیفیت‌ها به حساب می‌آید، که هدف از مطرح کردن آن ایجاد حس خوشایندی و لذت بخش بودن در محیط شهری است. در این میان، کالبد و جداره خیابانها و میدان‌های شهری از مهمترین ابعاد طراحی مؤثر بر زیبایی شناسی سیما و منظر شهری هستند که به دلیل تأثیرگذاری مستقیم بر ادراک و ذهنیت شهروندان، همواره کانون توجه توسعه دهندگان شهرها بوده اند. شکل معماری و ویژگی‌های کالبدی-بصری یک ساختمان، به آن هویتی منحصر به فرد می‌بخشد و آن را از سایر عناصر شهر جدا می‌سازد (عسکری و دولا، ۲۰۰۹). به اعتقاد لینچ کیفیت-های کالبدی-بصری در یک محدوده مشخص از جمله مهمترین عوامل شک لگیری تصویر ذهنی شهروندان هستند. این کیفیت‌ها دربرگیرنده جنبه‌هایی از تصویرپذیری شهر هستند که ارتباط تنگاتنگی با چشم اندازه‌های بصری یک منطقه مشخص دارند و از مهمترین عوامل تأثیرگذار بر کیفیت های زیبایی شناختی یک شهر به شمار می‌روند (کارنیوان و واردهانی، ۲۰۱۷).

بنا بر تعبیر سانتینا، محیط و بالأخص محیط مصنوع زمانی لذت بخش خواهد بود که زیبا باشد. وی پیش نیازهای این زیبایی را به انواع فرمی، نمادین و حسی تقسیم کرده است که به ترتیب مناسبات بصری، معانی دریافت شده از محیط و مطلوبیت‌های حسی حواس پنجگانه را به عنوان عامل زیبایی محیط معرفی می‌کنند (گیبسون، ۲۰۱۵). زیبایی شناسی نمادین به معنی تداعی

- 1 Askari & Dola
- 2 Kurniawan, Putri & Wardhani
- 3 Gibson

کردن و لذت بخش بودن محیط است و متوجهی مفاهیم تداعی شده به واسطه‌ی محیط است. که به محیط معنی بخشیده و برای مردم خوشایند است. پاسخ‌های انسان به محتوای فرمی محیط، زیبایی‌شناسی نمادین است. در واقع محیط نظامی از نمادهاست که به مفاهیم ارزش‌ها، معانی و چیزهای شبیه به آن بیان واقعی می‌بخشد. از این دیدگاه نمادگرایی عامل اصلی دوست داشتن یا دوست نداشتن محیط است (شاهچراغی، ۱۳۹۴: ۳۳۲).

زیبایی‌شناسی حسی حاصل حس‌های لذت بخشی چون لمس کردن، بوییدن، چشیدن، شنیدن و دیدن است. برخی محققان تجربه‌گرا عقیده دارند که لذت حسی در عین این که بخشی از زیبایی است، انگاره‌های تداعی‌کننده آنها نیز، جزئی از ماهیت اشیاء هستند. زیبایی حسی متوجه خوشایند بودن دریافت حسی است که از محیط به دست می‌آید. در نتیجه متوجه رنگها، بوها، صداها و بافت‌هایی است که در محیط وجود دارد. (لنگ، ۱۹۸۷). البته این دیدگاه تجربه‌گرا تأکید می‌کند که تجربه‌ی حسی‌های پایین‌تر از فواصل نزدیک‌تر یعنی لامسه، بویایی و چشایی، به اندازه‌ی تجربه‌ی حسی‌های بالاتر فواصل دورتر یعنی بینایی و شنوایی، مقاصد شناخت انسان از محیط را تأمین نمی‌کند و بنابراین حس‌های بینایی و شنوایی در شناخت ارزش‌های زیبایی‌شناختی اهمیت بیشتری دارند (شاهچراغی، ۱۳۹۴: ۲۲۸).

زیبایی‌شناسی فرمی - بصری به ارائه‌ی اصول و الگوهای می‌پردازد که براساس آنها می‌توان اجزای بصری محیط را سازمان داد و در واقع به ارائه‌ی اصول ترکیب اجزا می‌پردازد؛ این نوع زیبای‌شناسی به وضوح نشان نمی‌دهد که چه فرم، شکل یا صورتی حامل کیفیت زیبایی‌شناختی خواهد بود. زیربنای این نوع زیبای‌شناسی، به ویژه آنها که در قرن بیستم مطرح شده‌اند، بر پایه‌ی تئوری گشتالت استوار است که در آن شیوه‌ی ادراک افراد مختلف از محیط تا حد قابل توجهی مشترک انگاشته می‌شود (پازوکی^۱، ۲۰۱۱).

بررسی دیدگاه‌های نظریه پردازان داخلی و خارجی در مورد مولفه‌های موضوع زیبای‌شناسی به صورت نقد سیستماتیک در مقوله نما می‌تواند نقش مهمی ایفا کرده و به ناسامانی موجود در جداره‌های شهری سر و سامان دهد.

بررسی رویکردهای موجود در رابطه با ماهیت زیبای‌شناسی نشان می‌دهد، دو رویکرد کلی وجود دارد: ذهنی و عینی. در مورد ذهنی و یا عینی بودن زیبای‌شناسی نظرات زیادی ارائه شده و در اینکه قضاوت زیباشناسانه مربوط به فرستنده یا تعبیری توسط گیرنده است، نظرهای مختلفی وجود دارد. بررسی‌ها نشان می‌دهد در رابطه با این دو رویکرد در منظر شهری، در ابتدا رویکرد عینی و پس از آن رویکرد ذهنی مورد توجه بوده است.

رویکرد صوری (عینی) زیبای‌شناسی را در ذات منظر می‌داند. این رویکرد عمدتاً توسط متخصصان معمار و شهرساز بر اساس قواعد خاص و تعیین‌شده‌ی مورد استفاده قرار می‌گیرد و اعتقاد بر این است که مناظری که بر اساس قواعد عمومی زیبای‌شناسی خلق می‌شوند، از نظر مردم نیز به عنوان مناظری زیبا ادراک خواهند شد. پایه و اساس این دسته از نظریات را می‌توان در افکار فیلسوفان یونان باستان مانند افلاطون و ارسطو جستجو کرد (اسکراتن و هاسپرس، ۱۳۸۹: ۷۹). طراحان بسیاری تلاش کرده‌اند تا مناظر شهری را بر اساس این قواعد بیافرینند که برخی از این قواعد شامل: تعادل، وضوح، تضاد، هماهنگی، یکپارچگی، تناسب، تنوع و یا پیچیدگی و وحدت (بردسلی^۲، ۱۹۵۸: ۴۶۲).

رویکرد دوم، بر پایه‌ی ذهنیت ناظر استوار است و ادراک زیبای‌شناسی یک منظر را به ذهن فرد و عوامل وابسته به فرد نسبت می‌دهد (اسکراتن و هاسپرس، ۱۳۸۹: ۷۸). عواملی مانند شخصیت بیننده، محل مشاهده، خصوصیات اجتماعی - اقتصادی بیننده، ترکیب بندی و پیچیدگی منظره (چن^۳ و همکاران، ۲۰۰۹: ۷۶). و ... در ارزیابی دخیل می‌شوند و به دلیل ذهنیت فرد است که منظری زیبا یا نازیبا تلقی می‌شود. پایه‌های این نظریه را می‌توان در آرای افرادی چون کانت مشاهده کرد که معتقد بود زیبای‌شناسی یک شیء یا یک موضوع به ذهنی که آن را درک و داوری می‌کند بستگی دارد، و نه به خود شیء یا موضوع (گالدینو و هیدالگو^۴، ۲۰۰۵: ۱۹). بنابر آنچه از تعاریف حاصل شد، در تعریف و ارزیابی زیبای‌شناسی جداره‌های شهری در محدوده‌ی مورد بررسی پژوهش حاضر، با تکیه بر معیارهای مطرح شده در زیبای‌شناسی بصری، چهار معیار کلی نظم، وحدت، تعادل و مقیاس، و چهار معیار خرد ریتم، هماهنگی، تباین و تداوم مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

جدول ۴- معیارهای زیبای‌شناسی بصری از دیدگاه صاحب‌نظران (اسماعیلی و همکاران، ۱۳۹۸)

صاحب نظر	کتاب	معیارهای ارزیابی زیبای‌شناسی بصری
جان لنگ	آفرینش نظریه معماری	نظم، تناسب، کلیت
کاملو زیته	ساخت شهر براساس مبانی هنری	کلیت، هماهنگی، تنوع (زیته ۱۳۹۵)
یان بنتلی	محیط‌های پاسخ ده	پیچیدگی بصری، تضاد (بنتلی، ۱۳۹۴)
یوستین گروتز	زیبایی‌شناسی در معماری	هماهنگی، تضاد، وحدت، تناسب
گوردون کالن	منظر شهری	وحدت در کثرت، پیوستگی، تضاد
محمود توسلی	فضای شهری	نظم، وحدت، هماهنگی و تناسب جزء یا کل، تباین (توسلی و بنیادی، ۱۳۸۶)

1 Pazooki
2 Beardsley
3 chen
4 Galindo and Hidalgo

متیو کارمونا	مکان های عمومی، فضاهای شهری	نظم، ریتم، تعادل، ارتباطات هماهنگ
--------------	-----------------------------	-----------------------------------

شاخص های عینی و ذهنی زیبایی شناسی در جداره های شهری:
با توجه به بررسی های انجام شده در نهایت می توان شاخص های زیبایی در نماها و جداره های شهری را به شکل زیر دسته بندی کرد.

شاخص های عینی زیبایی شناسی در جداره ها		شاخص های ذهنی زیبایی شناسی در جداره ها	
خط آسمان	انتهای جداره، جایی که از لحاظ بصری جداره به آسمان می رسد	همردیفی در جداره	امتداد یافتن خطوط افقی نماها در جداره
خط زمین	محل برخورد نما با کف مسیر است	همجواری	عنصر یا نمایی از بدنه با تناسب مطلوب کا با قرار گرفتن در بدنه ارزش خود را از دست می دهد
خط ساختمان	میزان پیش آمدگی یا عقب نشینی از جداره	تداوم	شکلگیری فضای خیابان به عنوان یک کریدور
زمینه جداره	بستر اولیه ای که اشکال بر روی آن ظاهر می شوند	تناسبات	وجود نوعی نسبت میان اجزاء و نسبت آن به تمام بدنه
تقسیمات و خطوط غالب	پایه یا سکوی ساختمان، بخش میانی، تاج ساختمان یا بخش بالایی	مقیاس انسانی	در نظر گرفتن نسبت و تناسب اجزاء و کل جداره نسبت به انسان
عرض قطعات یا دانه بندی	ترکیب چندین نمای مستقل و یا نمای قطعات تفکیکی متفاوت	سادگی و پیچیدگی تقارن	ترتیب عناصر در دو سوی خط یا محور
کنترل ارتفاع	از طریق محدودیت های ارتفاعی	اصل تشابه در رنگ، فرم و...	اصل تشابه همراه با اصل ریتم و تکرار است
کنترل حجم توده در جداره	با تعیین حداکثر ابعاد افقی یا سطح زیربنا	ریتم یا تکرار	عناصر افقی و عمودی جداره که در زاویه دید پرسپکتیو تشدید می شوند
کنسول	حجمی بیرون زده در ارتفاعی از سطح بدنه که تمامی آن بسته باشد	تعادل	برابری یا همبستگی وزن های بصری در ثو طرف جداره
روزنه ها	فضاهای ارتباطی درون و بیرون جداره مانند در و پنجره	هماهنگی	ترتیب و ارتباط میان عناصر برای رسیدن به هدفی خاص
رنگ و بافت مصالح	جزئیاتی که هنگام ساخت جهت تزئین ساختمان استفاده می شوند	نظم	سازمان دهی اجزا جداره با کل جداره
الحاقات، علائم و تابلوها	بخشی از جداره که در تقاطع دو معبر یا یکدیگر و یا اتصال با میدان ایجاد می شود		
تفکیک سطوح	سطوح مقابل یک تقاطع، یا وجوهی که مانع بصری هستند		
پیچ در جداره	پیچ در خیابان ها که سبب برجسته شدن ارزش کالبدی و سیمای جداره می شود.		

۴- نتیجه گیری

منظر شهری ابعاد مختلفی دارد و از جنبه های مختلف قابل بررسی می باشد. این موضوع به دلیل ابعاد مختلفی که دارد، همواره مورد توجه صاحب نظران حوزه های مرتبط با منظر شهری بوده است. در این پژوهش نماها و جداره های شهری در منظر شهری مورد بررسی قرار گرفت. نماها و جداره های شهری از مهم ترین عناصر در خیابان که در خوانایی آن نقش بسزایی دارد. اهمیت اثرگذاری نماها و جداره های شهری در محیط شهری، لزوم توجه به زیبایی و منظر شهری را به عنوان عوامل اصلی طراحی شهری ضروری می سازد. جداره و نما به عنوان حد فاصل درون و بیرون ساختمان ها، موضوع اصلی ارزیابی عابری و ساکنین فضای عمومی شهرها بوده و تأثیر بسیاری بر تصویر ذهنی شهروندان داشته است. بررسی های صورت گرفته در چارچوب زیبایی شناسی جداره های شهری نشان داد که بحث زیبایی شناسی همواره از جنبه های اصلی تأثیرگذار بر کیفیات محیط و منظر است. کیفیت های صوری جداره های شهری بخش جدایی ناپذیر منظر شهری هستند که به طور مستقیم و غیرمستقیم از کانال ادراک بصری، کیفیت زندگی شهروندان را تحت تأثیر قرار می دهند؛ بنابراین لازم است که تمامی جوانب زیبایی شناسی کالبدی فضای عمومی شهرها، مورد توجه و بازبینی بیشتری قرار بگیرند تا از این طریق بتوان هویت و منظر شهری را تقویت و آن را به عنوان فضاهایی حضورپذیر و سرزنده تعریف نمود. بنابراین طراحی آگاهانه و حفاظت از محوره های دید به سوی ارزش های شاخص بصری در نمای ساختمان ها و جداره های شهری، توجه به زیبایی شناسی در دو بعد عینی و ذهنی و بکارگیری عناصر زیبایی در نماها و جداره های شهری تأثیر بسزایی در ارتقای کیفیت منظر شهری دارد. مطالعات و بررسی نظریات مختلف نشان داد

کلیه ابعاد و جنبه‌های مختلف نما و منظر شهری در دو بعد ذهنی (شامل ابعاد فرهنگی، خاطره‌ای، هویتی، ویژگی‌های فردی، تاریخی و عواملی از این قبیل) و عینی (شامل ابعاد بصری و قابل مشاهده) جای می‌گیرد. این دو بعد از یکدیگر قابل تفکیک نیستند و با یکدیگر مناظر شهری را به وجود می‌آورند؛ بدین ترتیب منظر شهری وابسته به دو بعد اصلی عینی و ذهنی می‌باشد. بر این اساس منظر شهری در ایران یک پدیده‌ی عینی و ذهنی است که ساختار اجتماعی و فضایی دارد. توجه به این ابعاد و مینا قرار دادن این دو بعد در طراحی نماهای ساختمان و جداره‌های شهری باعث ایجاد مناظر عینی و ذهنی مطلوب با کیفیت بالا می‌شود.

۴-۱- پیشنهادها و راهکارهای اجرایی

در بخش پایانی، پیشنهادهایی به منظور شاخص‌سازی ابعاد مناظر شهری با توجه به زیبایی‌شناسی جداره‌های شهری بیان می‌شود، البته قطعاً راهکارهای بسیار زیادی را می‌توان در این خصوص ارائه نمود اما به تعدادی از مهم‌ترین این موارد اشاره می‌شود. این راهکارها شامل هر دو بعد منظر عینی و ذهنی می‌شوند:

- حفظ و ارتقاء کریدورهای بصری در بخش‌های شاخص شهر به خصوص بخش‌های مرکزی شهری
- ارتقاء کیفیت‌های زیبایی‌شناختی در بدنه‌های شهری
- تأکید بر شاخص‌سازی بخش‌های ورودی شهر
- تأکید بر نورپردازی بخش‌های حائز اهمیت نماها و جداره‌های شهر در ساعات تاریکی هوا
- ارتقاء کیفیت‌های بصری در جداره‌های شهری بخش‌های پر تردد شهری (بخش‌های گردشگری، تجاری و تاریخی و...)
- فراهم‌سازی بسترها و فرصت‌های مناسب برای مشارکت اجتماعی اقشار مختلف مردم در خصوص نماها و جداره‌های شهری
- مناسب‌سازی جداره‌های شهری در بخش‌های مختلف به خصوص قسمت‌های پر تردد شهر
- تدوین ضوابط و چارچوبی برای کنترل کیفی ساخت‌وسازهای جدید و تدوین قوانینی التزام‌آور برای ساماندهی نماهای پیرامون با توجه به ابعاد کالبدی و هویتی خیابان‌ها
- ساماندهی تأسیسات شهری الحاق شده به جداره‌ها با ارائه ضوابط مشخص در خصوص چگونگی استقرار آنها
- توجه به هنر عمومی و عناصر گرافیکی محیطی برای ارتقای ارزش‌های بصری-هنری جداره‌های شهری
- دستیابی به محصوریت مطلوب در جداره‌های فاقد محصوریت مناسب طی ساخت‌وسازهای جاری و با ارائه ضوابط تعدیل ارتفاع
- ایجاد نظم در جداره با حذف نقطه دید به الحاقات نامناسب
- طراحی در ارتباط با اقلیم، عملکرد؛ ایجاد عقب‌نشینی یا پیش‌آمدگی خط ساختمان در جداره‌ها با رعایت تناسب با تعداد طبقات و عرض دانه‌ها.
- همبستگی بین اجزاء جداره با غالب شدن شکل روزنه‌ها بر زمینه
- استفاده از رنگ‌های متنوع در جهت ایجاد شادابی در جداره‌ها
- استفاده از مصالح متنوع با بافت‌های مختلف جهت تنوع و غنای جداره

منابع

۱. اسکرانتن، راجر و جان هاسپرس (۱۳۸۹)، فلسفه هنر و زیبایی‌شناسی، ترجمه ه یعقوب آژند، تهران: انتشارات دانشگاه.
۲. اسماعیلی، فاطمه، چاره جو، فرزین، حوریجانی، نسیم (۱۳۹۸)، تحلیل و ارزیابی جداره‌های شهری با تأکید بر زیبایی‌شناسی بصری، با استفاده از روش شبکه بندی، نشریه علمی باغ نظر، ۱۷(۸۲)، ۶۵-۷۸.
۳. پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۸۵)، پدیدارشناسی نماهای مسکونی و سیر تکوین توقعات از آن، هنرهای زیبا، شماره ۱۴.
۴. پورجعفر، محمدرضا؛ تقوایی، علی اکبر و صادقی، علیرضا (۱۳۸۸)، خوانش تاثیر ساماندهی محورهای شهری بر ارتقای کیفیت محیط فضاهای عمومی شهری، دو فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۲۴.
۵. دهخدا، علی اکبر (۱۳۸۹)، لغت‌نامه، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، چاپ دوم، ج ۱۴.
۶. حبیب، فرح (۱۳۸۵)، طراحی منظر شهر در گذر تاریخ، مجله آبادی، شماره ۵۳.
۷. شاهچراغی، آزاده، بندرآباد، علیرضا (۱۳۹۴)، روانشناسی محاط در محیط، انتشارات جهاد دانشگاهی، تهران، چاپ دوم.
۸. رضازاده، رضیه (۱۳۸۶)، بررسی عوامل اجتماعی و فرهنگی موثر بر کیفیت معماری شهری و سیمای شهر، نشریه آبادی، تهران.
۹. رفیعیان، مجتبی و احمدی، حسن و اورنگ ملاح (۱۳۹۳)، درآمدی بر بازسازی پس از سانحه و الزامات ارتقای کیفیت محیط سکونت، ارئه شده در سومین کنفرانس بین‌المللی مدیریت جامع بحران در حوادث مترقبه.
۱۰. طاهباز، منصوره (۱۳۸۳)، زیبایی در معماری، نشریه صفا، دوره ۱۳، شماره ۳۷.

۱۱. کالن، گوردون (۱۳۷۷)، گزیده منظر شهری، ترجمه منوچهر طبیبیان، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۱۲. گروتر، یورگن (۱۳۸۶)، زیبایی شناسی در معماری، جهان‌شاه پاکزاد و عبدالرضا همایون، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
۱۳. گلکار، کوروش (۱۳۸۵)، مفهوم منظر شهری. مجله آبادی، شماره ۵۳.
۱۴. لینچ، کوین، (۱۳۷۳)، تئوری شکل شهر، (بحرینی، حسین)، چاپ دوم، تهران: دانشگاه تهران
۱۵. فیضی، محسن (۱۳۸۹)، فرآیند بازآفرینی منظر میدان شخر تهران با هدف ارتقای تعاملات اجتماعی شهروندان، فصلنامه مطالعات شهری، شماره ۷، صص ۳-۱۴.
۱۶. قره‌بگلو، مینو؛ نژاد ابراهیمی، احد و جاویدمهر، ملیحه (۱۳۹۵)، شناسایی معیارهای طراحی منظر شهری با رویکرد پاسخدهی محیطی، (نمونه موردی: سرای محله جمالزاده)، نشریه هفت شهر (۵۵)، ۴، ۱۰۳-۱۱۷.
۱۷. منصور، سیدامیر (۱۳۸۴)، درآمدی بر زیبایی شناسی باغ ایرانی، فصلنامه باغ نظر، شماره ۳، صص ۵۸-۶۳.
۱۸. نقی زاده، محمد (۱۳۸۱)، زیبایی شناسی، فرم و فضای معماری و شهر، مجموعه مقالات گردهمایی زیبایی شناسی کاربردی، مرکز مطالعات و تحقیقات هنر وزارت ارشاد اسلامی، تهران
۱۹. وحدت، سلمان؛ سجاذاده، حسن و کریمی مشاور، مهرداد (۱۳۹۴)، تبیین ابعاد مؤثر بر منظر خیابان به منظور ارتقای خوانش منظر فضاهای شهری؛ مطالعه موردی: خیابان‌های بافت مرکزی شهر همدان،، مطالعات شهری، ۴(۱۵)، ۱۷-۳۶.
20. Askari, A. H. & Dola, K. B. (2009). Influence of building façade visual elements on its historical image: case of Kuala Lumpur City, Malaysia. *Journal of Design and Built Environment*, 5(1), 49-59.
21. Beardsley, Monroe (1958). *Aesthetics*. New York: Harcourt.
22. Chen, Bo, Ochieng A. Adimo, Zhiyi Bao (2009) Assessment of aesthetic quality and multiple functions of urban green space from the users' perspective: The case of Hangzhou Flower Garden, China. *Landscape and Urban Planning*. Vol. 93. Pp. 76-82.
23. Da Luz Reis, A. T. & Dias Lay, M. C. (2009). Internal and external aesthetics of housing estates. *Environment and Behavior*, 42(2), 271-294. Doi: 10.1177/0013916509334134
24. Galindo, Ma Paz and Ma Carmen Hidalgo (2005). "Aesthetic preferences and the attribution of meaning:
25. Environmental categorization processes in the evaluation of urban scenes", *International Journal of Psychology*, vol. 40, issue 1, pp. 19-27.
26. Gibson, J. J. (2015). *The ecological approach to visual perception* (First edition). Hove: Psychology Press (Reviewed in the United States on May 12, 2019).
27. Long, J. (1987). Formal aesthetics and visual perception: questions architects ask. *Visual Arts Research*, 10(1), 66-73
28. Kurniawan, E. B., Putri, R. Y. A. & Wardhani, D. K. (2017). Building conservation base on assessment of facade quality on Basuki Rachmat Street, Malang. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 70(1), 12054. Doi: 10.1088/1755-1315/70/1/012054
29. Pazooki, S. (2011). *The Application of Formal Aesthetics by Architects and Interior Architects According to Their Own*
30. *Ranking Performances* (Unpublished Master Thesis). Eastern Mediterranean University, Gazimağusa, North Cyprus.

